

A tanulmány bizonyítja, hogy KUNFI politikai zsákutcába került, s visszavonult az aktív politikai-közéleti cselekvéstől. A Tanácsok Országos Gyűlésén lezajlott vita világosan jelezte, hogy KUNFI nem tudta meghaladni korábbi centrista álláspontját, s a későbbi tíz év sem volt elegendő számára, hogy kiutat találjon a politikai zsákutcából.

A tanulmány röviden tárgyalja KUNFI közoktatáspolitikai tevékenységét. Sajnáljuk, hogy ennek kicsit részletesebb bemutatására a kiváló tanulmány szerzői nem vállalkoztak, noha KUNFI ilyen természetű munkásságával az újabb neveléstörténeti irodalom foglalkozott.

Az utolsó fejezet KUNFI végül is tragikus befejezéshez vezető életének utolsó tíz évét tárgyalja. Az emigráció nehéz éveiben KUNFI nyomasztó politikai gondok között élt. A bukás okainak keresése, az ellenforradalmi terror leleplezése, harc a szociáldemokrácia politikájáért a szélsőséges értékelésekkel szemben: ezek voltak az őt állandóan nyugtalanító kérdések. Közte és a hazai szociáldemokrata vezetők között általában rossz, néha feszült volt a viszony. Ez a fejezet végigkíséri KUNFI sokirányú tevékenységét. Ez az alkatilag is nyugtalan ember nem jutott politikai cselekvéshez, igen nehezen viselte el, hogy nem tudta befolyásolni az eseményeket. Magánélete is újabb megrázkódtatáshoz vezette és 1929. november 18-án befejezte életét.

A tanulmány befejező lapjai KUNFI igen jól sikerült lélektani jellemzését adják. Ez a túlzottan érzékeny intellektus hajlamos volt a tépelődésre, pesszimizmusra, de így is határtalanul sokat dolgozott. Publicisztikai munkássága szinte áttekinthetetlen. Pályafutása — igazuk van a szerzőknek — olyan ember tragédiáját mutatja, aki a történelmileg szükséges döntések elől kitérve, kitűnő személyi tulajdonságai ellenére a történelemnek ellentmondásos alakja lett.

A szemelvénygyűjteménybe felvett tanulmányokról már tettünk észrevételeket. Ezek főként a politikus KUNFIT mutatják. Írásai a jó tollú, könnyen író stílusztát érzékeltetik, aki írásban is mestere volt az érvelésnek, a vitának, a gondolatok világos megfogalmazásának. Különösen tanulságosak az emigrációval foglalkozó cikkei és a forradalom értékeléséről írott munkái. Elismerjük, hogy életének, munkásságának ez az értékesebb s vitatottabb része is, de mégis hiányoljuk, hogy a kötetben nem találunk egyetlen olyan tanulmányt sem, amely oly jellemzően ostromozza a konzervatív közoktatáspolitikát. Ez egyben figyelmeztetés is, a neveléstörténeti kutatás is adós még KUNFI közoktatási-pedagógiai tevékenységének feltárásával és értékelésével.

KÖTE SÁNDOR

IRENA SZYBIAK: SZKOLNICTWO KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ W WIELKIM KSIĘSTWIE LITEWSKIM

A Közoktatási Bizottság iskolarendszere a Litván Nagyhercegségben

Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdansk, 1973. 262 oldal

Angol és orosz nyelvű rezümével

1973-ban Lengyelországban a KOPERNIKUSZ-ünnepségek mellett a *Közoktatási Bizottság* (Komisja Edukacji Narodowej) létrejöttének 200. évfordulójáról is széles körben megemlékeztek. Ez a bizottság — tulajdonképpen az első Oktatásügyi Minisztérium — rendkívül jelentős szerepet játszott a lengyel iskolarendszer megreformálásában, az új tantervek kialakításában és bevezetésében, valamint az új tankönyvek kiadásában.

A Közoktatási Bizottság mintegy húsz évig, 1773 és 1792 között, az utolsó lengyel király, Szaniszló Ágost (Stanisław August PONIAŃOWSKI) uralkodása alatt (1764—1793), a lengyel történelem rendkívül viharos korszakában működött. Az országot nemcsak a „nemesi köztársaság” anarchiája, a gazdasági elmaradottság sújtotta, hanem az ország felosztása is, amelyre első ízben 1772-ben került sor: Ausztria, Poroszország és Oroszország jelentős területeket csatolt el — bár ekkor még a lengyel többségű területek PONIAŃOWSKI uralma alatt maradtak. Ilyen körülmények között az uralkodó osztály felvilágosult tagjai, élükön a királlyal, fontos reformokat, gazdasági változásokat szorgalmaztak. Ezek megvalósításában jelentős szerepet szántak az oktatásnak, amelynek feladata az új, felvilágosult, hazafias, a világ dolgai iránt érdeklődő, illetőleg a gazdálkodáshoz értő állampolgárok nevelése volt.

Ehhez természetesen szükség volt az *egész oktatásügy átszervezésére*. Ehhez alkalmat és anyagi eszközöket adott a jezsuita rend felszámolása. Létrehozták a Közoktatási Bizottságot és megbízták a pápa által feloszlott jezsuita rend javainak kezelésével, valamint a közoktatás fejlesztésével. A Bizottság a fővárosban, Varsóban ülésezett, de tevékenysége kiterjedt az ország egész

területére, így a Litván Nagyhercegségre is, amelyet a XIV. század óta perszonálunió kötött Lengyelországhoz.

A Közoktatási Bizottság létrejöttének 200. évfordulója alkalmából számos kiadvány jelent meg. Ezek részint kiegészítettek, újabb dokumentációs anyagok közreadásával gazdagították eddigi ismereteinket. Például a Lengyel Tudományos Akadémia gondozásában megjelent a Köznevelési Bizottság 1773 és 1785 közötti jegyzőkönyveinek gyűjteménye (Mieczyslawowa—MITERA-DOBROWOLSKA: Protokoly Posiedzen Komisji Edukacji Narodowej 1773—1785), amely az 1786—1794 közötti jegyzőkönyvek 1969-ben kiadott kötetét egészítette ki. Másrészt pedig olyan művek láttak napvilágot, amelyek kevésbé ismert kérdések részletesebb elemzését adják. Ilyennek számít Irena SZYBIAK könyve, amely a Bizottság munkásságát, annak eredményeit mutatja be a Litván Nagyhercegség területén.

A könyv tizenegy fejezetben tárgyalja témáját: általános jellemzést ad a Litván Nagyhercegség helyzetéről a Közoktatási Bizottság létrejötte idején (I. fejezet), majd pedig az iskolarendszereknek (II., VI.), a vilnói egyetemnek (III., VII., VIII.), a középiskoláknak (IV., IX., X.) és az egyházközségi iskoláknak (V., XI. fejezet) a reformjával foglalkozik. A II—V. fejezet az 1773-tól 1783-ig terjedő időszakra — az átszervezés éveire — vonatkozik, amelyben kialakították az új tanterveket, és kidolgozták az egységes iskolarendszert. A VI—XI. fejezet az új iskolarendszer 1783 és 1792 közötti működését, a reformok eredményeit mutatja be. A tanulmány részletes képet fest a Litván Nagyhercegség közoktatási problémáinak egészéről a Bizottság működése idején, és megvizsgálja, milyen mértékben tükröződtek vissza a Bizottság és a haladó tábor eszméi a vilnói egyetem, valamint a középiskolák és az egyházközségi (elemi) iskolák tevékenységében; milyen változások következtek be a reformok hatására az ifjúság és a társadalom hazafias magatartásában, érdeklődésének alakulásában.

Nézzük meg röviden a könyvben érintett főbb kérdéseket. A Közoktatási Bizottság létrejöttének éveiben a Litván Nagyhercegség kiterjedt területén kb. 3 millió lakos élt. A lakosság soknemzetiségű (litván, lengyel, belorusz) és különböző vallású emberekből tevődött össze. Az iskolák java része a jezsuiták kezén volt, és ezekben főként a latin nyelvtannak, a latin klasszikus szerzők műveinek az elsajátítására fektették a hangsúlyt. A valóságos világ ismerete kiszorult a tananyagból, és hiányzott a hazafias nevelés is.

A Közoktatási Bizottság megalakulása után a legfontosabb feladat az *iskolai munka folyamatosságának megőrzése* volt. Felkérték a volt jezsuita tanárokat, hogy folytassák munkájukat, az oktatás megindulásával párhuzamosan pedig hozzáfogtak az iskolarendszer megreformálásához: új tanterveket készítettek, a latin helyett a lengyel nyelv került előtérbe, jelentős figyelmet szenteltek az addig szinte teljesen háttérbe szorított természettudományokkal kapcsolatos tananyagok oktatásának.

Az új formák kezdetben ellenérzést váltottak ki mind a volt jezsuita tanárok körében (sokan nem az új tantervek szerint oktattak), mind pedig a szülők körében. A nemesség egy része nem értett egyet a felvilágosult reformokkal, megpróbálta fiait illegális iskolákba, vagy különböző rendi iskolákba adni, esetleg magántanulóként taníttatni. A rendszeres ellenőrzéssel azonban lassanként sikerült megszilárdítani az új iskolarendszert. A *végleges formák 1780 és 1783 között alakultak ki*: a Nagyhercegség területét négy közoktatási körzetre osztották fel. Ezek élére a körzet iskolaügyéért felelős rektorokat neveztek ki, az egész iskolarendszert pedig a vilnói egyetem, illetőleg annak rektora alá rendelték, és igyekeztek megteremteni az egyes iskolatípusok egymásra épülését. Végleges formába öntötték a Bizottság kötelező érvényű *Szabályzatát* (Ustawy). A tanároknak nyilatkozniuk kellett, hajlandók-e alávetniük magukat ennek, mert csak ebben az esetben maradhattak meg állásukban.

A fentiekből következik, hogy a Közoktatási Bizottság reformjainak megvalósításában nagy feladat hárult a kezdetben akadémiának, majd pedig főiskolának (Szkoła Główna) nevezett *vilnói egyetemre*, amelyet szintén átszerveztek: új — főleg természettudományi és orvosi — tanszékeket, kísérleti laboratóriumokat stb. hoztak létre, külföldi előadókat szerződtettek. Az előző korszakhoz képest ezt az időszakot a gyakorlati jelleg hangsúlyozása jellemzi: a tudományok mindenekelőtt az ország, a gazdaság helyzetének javítását, a babonák elleni küzdelmet, a közvélemény alakítását kellett, hogy szolgálják.

A *középiskolákban* a tantervek újszerűsége, az új tankönyvek időszakos hiánya, nem megfelelő elosztása ellenére a Bizottság tevékenységének első tíz esztendeje után már jelentős színvonalbeli emelkedés volt tapasztalható. A Bizottság több-kevesebb sikerrel a szerzetesrendi iskolákat is ellenőrzése alá vonta. Nehezebben ment viszont az egyházközségi — tulajdonképpen az *elemi* — iskolák megszervezése, egyrészt anyagi okokból, másrészt pedig a nemesség ellenállása miatt. Végeredményben ennek az iskolatípusnak a működötése az egyházközségek kezében maradt, tőlük függött. Az viszont eredménynek számít, hogy most már nemcsak a hitoktatásra, hanem hasznos ismeretek tanítására is szolgált.

Az 1783/1784-es tanévtől a vilnói egyetem már rendszeresen ellenőrizte az alája tartozó iskolákat, határozatokat hozott a középiskolák és a tanárok ügyeiben, megvitatta a tanfelügyelők

beszámolóit és jelentéseket készítette a Közoktatási Bizottság számára. Munkája nyomán a nyolcvanas évek végére jelentősen megszilárdult a Bizottság, valamint az egyetem mint felügyeleti szerv tekintélye a Litván Nagyhercegségben, bár nem tudta teljes mértékben felszámolni az illegális iskolákat, és megszüntetni a lakosság és a papság egy részének idegenkedését az új oktatási formáktól.

Maga az egyetem 1783 és 1792 között további új tanszékekkel bővült, és jelentősen megnőtt hallgatóinak száma. Kevés volt viszont a segédeszköz, hiányos volt a laboratóriumok felszerelése, az egyetem munkásságára pedig a praktícizmus volt jellemző, szinte alig jelentettek meg elméleti munkákat. Jelentős esemény volt viszont, hogy az 1783/84-es tanévtől megindult a *tanárképzés* a vilnai egyetemen, mivel az iskolareform megvalósításának egyik fő problémáját eddig éppen a megfelelő képesítésű, új szemléletű világi tanárok hiánya okozta. Így 1783 és 1792 között a vilnai egyetemről fiatal tanárok kerültek ki. Közülük egyesek néhány éves középiskolai gyakorlat után oktatóként kerültek vissza az egyetemre. Az új tanári gárda kiképzése kedvező hatással volt a Litván Nagyhercegség szellemi életére a XIX. század első évtizedeiben, már az önálló lengyel állam megszünte után.

A középiskolákban mind a tantervvel kapcsolatban, mind pedig a módszerek terén folyt a harc a régi és az új között. A legnagyobb ellenállást a *latin nyelv visszaszorítása*, illetőleg a lengyelrel való helyettesítés váltotta ki. Nehezen hódított tért az önálló gondolkozásra való tanítás is. Általában mégis elmondható, hogy 1783 és 1792 között kedvezően változott az iskoláknak és a tanároknak a Bizottság előírásaihoz és az új tankönyvekhez fűződő viszonya. Megértették a humán tárgyak jelentőségét a tanulók erkölcsi és hazafias magatartásának kialakításában, és nőtt az érdeklődés a valóságos étellel kapcsolatos ismeretek iránt is.

Az egyházközségi iskolákkal kapcsolatban viszont ebben az időben visszafejlődés tapasztalható. A *Közoktatási Bizottság erejéből nem futotta az elemi iskolák fejlesztésére*, s végül ezek ellenőrzését is más szerv vette át. Az egyházközségi iskolák java részében a tantervet csupán az írás-olvasás tanítására korlátozták. Nem készült megfelelő számú könyv sem ezen iskolatípus számára. Eredménynek könyvelhető el viszont az, hogy a társadalom haladó erői meggyőződtek a népoktatás szükségességéről.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Közoktatási Bizottság húsz éves tevékenységének eredményeképpen az új iskolarendszer, az új tantervek, tananyagok, amelyek szoros kapcsolatban álltak az ország politikai és gazdasági szükségleteivel, gyökeret vertek és megerősödtek a tanárok és a társadalom tudatában. Az említett tantervek és az új tankönyvek felhasználták a korabeli tudományok, a filozófiai és pedagógiai elméletek vívmányait, mindenek előtt azonban *nemzeti tartalmat* vittek az oktatásba. Kialakították a jól gazdálkodó, hazafias, a más rendbeliekkel jól megférő, a hazáját megvédeni kész állampolgár új nevelési eszméjét. Ezen a téren a Bizottság nemcsak a tanulókra és a tanárookra igyekezett hatni, hanem minden alkalmat megragadott a felnőtt társadalom nevelésére is.

A Közoktatási Bizottság tevékenysége mély nyomotok hagyott a lengyel társadalomban, és az ország 1793-i második felosztása (további megcsonkítása), majd az 1795-ben — a Koszuczko-féle felkelés leverése utáni évben — bekövetkezett teljes felosztása, az önállóság elvesztése után is éreztette hatását.

Kétszáz év elteltével a mai olvasó számára is ismerősen hangzanak és modernnek hatnak a szemléltető oktatásnak, a gondolkodásra, a hazafiasságra nevelésnek, az iskola és az élet egymáshoz közelítésének követelményei. S mindez a hazai neveléstörténeti kutatók számára azért is különösen érdekes, mert ezekben az évtizedekben nálunk is hasonló reformmunkálatok foglalkoztatták a szakembereket: az első állami közoktatásügyi dokumentum, az 1777-i Ratio Educationis előkészítése, majd bevezetése.

MORVAY KÁROLY

NÉPI KOLLÉGIUMOK VÁSÁRHELYEN 1938—1949

Dokumentumok, publikációk, visszaemlékezések

Összeállította *Imolya Imre*. Hódmezővásárhely, 1973. 228 oldal
A hódmezővásárhelyi Szántó Kovács János Kollégium kiadása

Számos cikk, tanulmány, kisebb-nagyobb kiadvány jelzi azt a szívós, kemény küzdelmet, melyet a népi kollégiumi mozgalom vívott annak idején feladatának teljesítése érdekében. Koránt sincs azonban minden részletében feltárva ennek hiteles története. A hódmezővásárhelyi munkaközösség vállalkozása számottevő nyereség e témakörben: a mozgalom céljai érdekében